

Beslotenheid door begrenzing

AUTEURS & FOTOGRAFIE David Hamers & Kersten Nabielek

In de Verenigde Staten, Brazilië en Zuid-Afrika is angst een belangrijke verklaring voor de opkomst van afgeschermded woondomeinen. Is dat ook zo in Nederland?

Internationaal loopt het debat over afgeschermded woondomeinen al zo'n 15 jaar. Waar het zich voorheen vooral richtte op de situatie in Noord- en Zuid-Amerika en Zuid-Afrika, focust het zich recenter ook op Azië en Europa. In België en Nederland staat de academische benadering van afscherming nog in de kinderschoenen. Theoretisch leunen de eerste inzichten nog zwaar op internationale benaderingen en het

ontbreekt nog aan empirische kennis van de ruimtelijke verschijningsvormen en de achterliggende maatschappelijke ontwikkelingen. In 2007 publiceerde het Ruimtelijk Planbureau (sinds 2008 Planbureau voor de Leefomgeving) de eerste grondige analyse van de situatie in Nederland. In deze studie werd de stand van zaken, aan de hand van een lijst factoren, verkend. Deze factoren verklaren in de internationale onderzoeken de toenemende 'populariteit' van afscherming, voorbeelden zijn: decentralisering en liberalisering in het ruimtelijk beleid, leefstijldifferentiatie, ontevredenheid met de woonomgeving, sociaal-economische en maatschappelijke polarisatie, onzekerheid en behoefte

aan geborgenheid, en onveiligheid en angst. Op deze laatste twee factoren gaan we in dit artikel verder in.

Het begrip onzekerheid neemt in veel onderzoeken een sleutelpositie in.

Onveiligheid en angst

Vergeleken bij andere westerse geïndustrialiseerde landen is het criminaliteitsniveau in Nederland vrij hoog. Nederland kent vooral veel diefstal delicten. Laten we echter fietsdiefstallen, die hier veel voorkomen, buiten beschouwing, dan scoort Nederland gemiddeld. Ook op het vlak van angst voor slachtofferschap neemt Nederland een middenpositie in. Bekijken we de ontwikkeling van het aantal delicten per duizend inwoners in Nederland (het incidentiecijfer), dan blijkt dat de feitelijke criminaliteit de laatste decennia ook behoorlijk stabiel is. Uit cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) blijkt dat zowel in de meeste grote steden, als in Nederland als geheel, de objectieve veiligheid de afgelopen jaren zelfs iets is verbeterd. Een studie van Wittebrood laat echter wel zien dat verscheidene vormen van criminaliteit zich verschillend ontwikkelen. Zo laat het aantal gewelddelicten en diefstallen een golfbeweging zien, met dalingen gedurende de laatste jaren.

Bij de interpretatie van deze cijfers in het kader van afgeschermd wonen is het van belang een onderscheid te maken tussen de plaatsen waar de diverse soorten delicten doorgaans worden gepleegd. Zo is het aantal berovingen en het 'zakkenrollen' ten opzichte van begin jaren negentig licht gedaald, maar omdat dit type delicten relatief weinig in de eigen woonwijk voorkomt, is het de vraag in hoeverre we dit in verband kunnen brengen met afgeschermd wonen. Relevanter is wellicht autodiefstal, ruim zestig procent van de diefstallen vindt plaats in de eigen woonbuurt, dat geldt ook voor diefstal uit de auto.

Daarnaast is er een verschil tussen steden en omliggende gebieden. De steden zijn in het algemeen onveiliger. Ook verschilt de veiligheidssituatie tussen buurten binnen de steden. Uit een geografische analyse van de criminaliteitsstatistieken voor Amsterdam, Rotterdam en Den Haag blijkt dat de meeste slachtoffers van criminaliteit zelf in het centrumgebied wonen. De wijken met de minste slachtoffers liggen juist vooral aan de buitenranden van de steden.

Naast de objectieve cijfers speelt ook de beleving van onveiligheid een betekenisvolle rol. Uit internationaal onderzoek blijkt dat de beleving nauwelijks samenhangt met het feitelijke criminaliteitsniveau. Nederlanders zijn bezorgd over criminaliteit als maatschappelijk probleem, maar deze bezorgdheid is de laatste tien jaar wel enigszins afgenomen. Hoewel op basis van berichten in de media soms een ander beeld ontstaat, is het algemene gevoel van onveiligheid in Nederland gedurende de laatste twintig jaar voortdurend afgenomen. Dat neemt niet weg dat in de eerder aangehaalde studie van het CBS uit 2006 bijna 24 procent van de ondervraagden zei zich wel eens onveilig te voelen.

In het kader van afgeschermd wonen is het belangrijk te weten dat

Nederlanders zich over het algemeen het veiligst voelen in hun eigen woning en de eigen buurt (vooral overdag).

Steeds minder Nederlanders schatten de kans om zelf slachtoffer te worden van een inbraak groot in.

In een studie van Lohof en Reijndorp gaven ook bewoners van privaat beheerde woondomeinen – waarin bewoners een collectieve buitenruimte delen – aan dat veiligheid voor hen geen bijzonder belangrijke kwestie is. Hoewel we terughoudend moeten zijn met de interpretatie van deze gegevens, lijken onveiligheidsgevoelens – in algemene zin, en meer specifiek de angst voor woninginbraak – dus niet erg voor de hand te liggen als belangrijke verklaringen voor de keuze voor afscherming van het woondomein.

In de internationale discussie wordt (een gevoel van) onveiligheid geassocieerd met relatief 'harde' vormen van fysieke afscherming, zoals stalen hekken en gesloten poorten. Op basis van veldstudies, kaartanalyse en onderzoek van projectplannen kunnen we concluderen dat deze 'hardere' vormen van afscherming in Nederland relatief weinig voorkomen. Hekken en afgesloten poorten rondom woondomeinen zijn vooral te vinden in de binnensteden. Hoewel de relatie met de hogere criminaliteitscijfers in de binnenstedelijke gebieden nog niet is onderzocht, is de aanwezigheid van hekken in de centrumgebieden begrijpelijk. In kleine steegjes dienen ze al langer om overlast, van bijvoorbeeld wildplassers, tegen te gaan. Daarnaast worden steeds meer collectieve domeinen afgesloten. Een voorbeeld daarvan is de Mariaplaats in Utrecht, waar de poorten officieel na zonsondergang dicht gaan, maar die vaak ook overdag al zijn gesloten. Afsluiting op een grotere schaal is bijvoorbeeld te vinden in het Paleiskwartier in 's-Hertogenbosch. De poorten van de meeste bouwblokken in het kwartier zijn permanent afgesloten en de openbare ruimte kenmerkt zich, vanwege de gesloten bouwblokken, door een defensieve uitstraling.

Herkenbaarheid en geborgenheid

Een tweede belangrijke verklaring voor de afscherming van woondomeinen is een gevoel van onzekerheid. Dit gevoel is het resultaat van uiteenlopende maatschappelijke ontwikkelingen. Een belangrijke factor is de teloorgang van de grote, verbindende ideologieën, maar ook de groeiende individualisering is van invloed. Deze duiden op een proces waarin mensen bij de vormgeving van hun leven steeds minder houvast ontleen aan traditionele opvattingen en vooraf afgebakende sociale categorieën. De eigen identiteit is geen gegeven, maar een eindeloos project waar mensen zelf aan moeten werken door telkens opnieuw keuzen te maken. Deze ontwikkeling gaat gepaard met een versplintering van de samenleving. Er ontstaat een pluralistisch en gefragmenteerd sociaal landschap, bevolkt door uiteenlopende groepen, met elk eigen opvattingen en gewoonten.

Hoewel de verbanden tussen dit soort abstracte ontwikkelingen en de concrete, lokale situatie in de stad en de buurt lang niet altijd duidelijk zijn, kun je zeggen dat het begrip onzekerheid in veel onderzoeken sleutelpositie inneemt. Het afbrokkelen van een gemeenschappelijk normatief kader, een grotere nadruk op de eigen verantwoordelijkheid en de fragmentatie van sociale structuren vormen een bedreiging van gevoelens van zekerheid en continuïteit. Mensen gaan vaak met een

borden

water

hoogteverschil

verandering in bestratingsmateriaal

symbolische poorten

slagbomen

gesloten bouwvorm

afwerende architectuurstijl

groter aantal personen verbanden aan, maar die zijn meestal wel vluchtiger en oppervlakkiger.

Vertalen we deze gevoelens in ruimtelijke termen, dan kunnen we spreken van een zekere mate van des- en heroriëntatie. Naarmate de netwerken waarvan mensen deel uitmaken, zich wijder vertakken, komt de traditionele betekenis van plekken en gemeenschappen steeds meer onder druk te staan. Deze verliezen op geen enkele manier hun relevantie, maar hun rol in het dagelijks leven verandert wel degelijk. Zo stelt Blokland-Potters dat persoonlijke contacten van veel stedelingen niet meer plaatsvinden in de directe woonomgeving, maar in een netwerk dat zich uitstrekt over een veel groter gebied. Op dit punt boet de directe woonomgeving dus aan belang in. Volgens Van Engelsdorp Gastelaars geldt iets dergelijks ook op het vlak van werk en recreatie. Het lokale woonmilieu verliest deze functie in toenemende mate aan andere plekken, waardoor de betekenis van persoonlijke woongebied vermindert. Tegelijkertijd beoordelen bewoners volgens hem hun omgeving meer op de kwaliteit van 'woonmilieu'. Volgens Van Engelsdorp Gastelaars betekent dit dat bewoners een groeiende behoefte hebben om kwaliteitsverlies en overlast te voorkomen, dit kan mogelijk leiden tot afscherming van de woonomgeving. Reijndorp constateert iets vergelijkbaars, hoewel hij het niet heeft over fysieke afscherming, maar over sociaal-economische homogenisering. Hij stelt vast dat mensen met een druk 'netwerkbestaan' alleen al om pragmatische redenen nieuwe collectieven vormen. De aanwezigheid van gelijkgestemden in de directe omgeving maakt het gemakkelijker om allerlei dagelijkse dingen te regelen. Denk aan de opvang van kinderen en praktische hulp in en om het huis. Daarbij komt nog een

tweede reden voor een streven naar homogenisering in de directe woonomgeving. Reijndorp wijst op het ontstaan van de 'onbetrouwbare buurt': buurten die door veranderingen in de bevolkingssamenstelling in korte tijd volledig van karakter veranderen, met als gevolg dat bewoners het gevoel krijgen hun omgeving niet meer te kunnen controleren: Er lopen te veel vreemden rond. Volgens Reijndorp is dit geen nieuw fenomeen, maar het is wel opnieuw in de belangstelling komen te staan. Hij verwijst naar de opkomst van privaat beheerde, collectieve woondomeinen, die hij duidt als een poging de controle te herstellen.

Veel mensen hebben de behoefte zich in hun directe omgeving thuis te voelen.

'Zachte' vormen van afscherming

In studies naar actuele ontwikkelingen in de ruimtelijke inrichting van woonwijken in Nederland wordt dezelfde trend gesignaleerd. Waar sociaal-geografen en stadssociologen spreken over het tegengaan van kwaliteitsverlies en overlast, het vergroten van de sociale homogeniteit en de behoefte aan controle en continuïteit in de eigen woonomgeving, spreken stedenbouwkundigen over fysieke begrenzing en herkenbare domeinen.

Zo realiseren projectontwikkelaars in toenemende mate collectieve ensembles met onderscheidende sferen. Interessant is ook de groeiende populariteit van het hofje. Uiteraard kennen we het (begijnen)

hofje al eeuwen, maar waar deze vroeger enkel in de binnensteden voorkwamen, worden ze nu vooral aan de randen van de steden gebouwd, bijvoorbeeld bij nieuwe Vinex-locaties. Een voorbeeld hiervan is De Grote Hof in Pijnacker-Nootdorp. Nio merkt bovendien op dat hofjes steeds sterker van hun omgeving worden afgeschermd. Hij illustreert dit aan de hand van de situatie in Almere. De beslotenheid van de hofjes in Almere is in de loop der jaren toegenomen. Ze zijn getransformeerd van open (in Almere Haven) en omsloten (Almere Stad) naar gesloten (Almere Buiten).

In deze ontwikkeling komen diverse factoren samen, onder meer de behoefte aan zekerheid, voorspelbaarheid, familiariteit, autonomie, differentiatie, privacy en exclusiviteit. Deze komen in uiteenlopende combinaties voor, die verschillende ruimtelijke uitdrukkingen krijgen. Hoe complex dit samenspel ook is, het lijkt duidelijk dat veel mensen momenteel de behoefte hebben zich opnieuw ergens thuis te voelen, niet alleen in de eigen woning, maar in hun directe omgeving. Hoewel niet valt uit te sluiten dat mensen die kiezen voor afscherming een bovengemiddeld onveiligheidsgevoel hebben (daarover is nog niets bekend), lijkt de behoefte aan geborgenheid eerder de reden van de toenemende populariteit van afgeschermd woondomeinen in Nederland. De (sociale) behoefte aan geborgenheid gaat samen met een (ruimtelijke) behoefte aan een herkenbare woonomgeving – een domein met een overzichtelijke schaal, een duidelijke begrenzing en een herkenbare identiteit.

Hierboven constateerden we dat 'harde' vormen van afscherming in Nederland weinig voorkomen. 'Zachte' vormen van afscherming worden echter steeds populairder

Met de kwalificatie 'zacht' bedoelen we niet dat deze vormen van afscherming minder effectief zijn in het weren van buitenstaanders uit het woondomein. Hoewel ze het domein niet afsluiten, werpen ze wel degelijk barrières op die buitenstaanders ontmoedigen het besloten domein te betreden en/of wijzen ze buitenstaanders er wel degelijk op dat ze een dergelijk domein betreden. We doelen meer op het symbolische karakter van deze vormen van afscherming, en de keuze voor alternatieve oplossingen in plaats van enkel het plaatsen van hekken en afgesloten poorten. Voorbeelden van 'zachte' vormen van afscherming zijn verbodsborden, struiken, waterpartijen, hoogteverschillen en veranderingen in het materiaal van de bestrating. Daarnaast zijn symbolische poorten, slagbomen, gesloten bouwvormen en afwerende architectuurstijlen middelen om de grenzen van het woondomein te markeren.

In tegenstelling tot hekken en afgesloten poorten komen deze vormen van afscherming meer voor aan de randen van de steden en daarbuiten, denk aan Vinex-uitleglocaties, parken waar wonen met recreatie wordt gecombineerd, en exclusieve buitenplaatsen.

Deze 'zachtere' vormen van afscherming zijn kenmerkend voor Nederland. Verwijzend naar Oscar Newmans beroemde adagium 'secured by design', concluderen we dat in Nederland niet zozeer sprake is van beveiliging door afsluiting, als wel van beslotenheid door begrenzing. Dat houdt meer in dan een woordenspel: als het gaat om de aanblik van besloten woondomeinen en hun relatie met de omgeving is er een wereld van verschil.

David Hamers (david.hamers@pbl.nl) is cultuurwetenschapper en econoom. Kersten Nabielek (kersten.nabielek@pbl.nl) is architect en onderzoeker van ruimtelijke ontwikkelingen. Beiden zijn verbonden aan het Planbureau voor de Leefomgeving in Den Haag.

Literatuurselectie

- Blokland-Potters, T. (1998) Wat stadsbewoners bindt. Sociale relaties in een achterstandswijk. Kampen: Kok Agora.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2006) Veiligheidsmonitor Rijk 2006: Landelijke rapportage. Voorburg: CBS.
- Claessens, B. (2007) Gated communities. What's in a name?. Ruimte en Planning, 27, nr. 1, pp. 28-49.
- Engelsdorp Gastelaars, R. van (1996) Het verdwijnen van de leefwereld, de opkomst van het woondomein; collectief ervaren territoriale binding op laag niveau in Nederland. In: W. Derksen & W. Salet (red.) Bouwen aan het binnenlands bestuur. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid V93. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Hamers, D., K. Nabielek, S. Schluchter & M. van Middelkoop (2007) Afgeschermd woondomeinen in Nederland, Rotterdam/Den Haag: NAI Uitgevers/Ruimtelijk Planbureau.
- Lohof, S. & A. Reijndorp (red.) (2006) Privé Terrein. Privaat beheerde woondomeinen in Nederland. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Nabielek, K. & S. Schluchter (2009) Afgeschermd woondomeinen in Nederland. Rooilijn, 42, nr. 5, pp. 314-321.
- Nio, I. (2007) Woonstad Almere: collectieve strategieën in een suburbane stad. In: J. Berg, S. Franke & A. Reijndorp (red.) Adolescent Almere: hoe een stad wordt gemaakt. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Reijndorp, A. (2004) Stadswijk: Stedenbouw en dagelijks leven. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Wittebrood, K. (2006) Slachtoffers van criminaliteit. Feiten en achtergronden. Den Haag: SCP.